

Riigikohtunik Eerik Kergandbergi eriarvamus
Riigikohtu üldkogu otsuse 3-1-2-2-11 juurde

Jään Riigikohtu üldkogu 10 aprilli 2012. a otsuse 3-1-2-2-11 resolutsiooni ja põhjenduste suhtes järgnevatel kaalutlustel eriarvamusele.

I

1. Käsitletava kohtuasja puhul on Riigikohtu üldkogu pärast ligikaudu 12-aastast vaheaega (s.t pärast üldkogu otsust 3-1-2-1-00) püüdnud taas tegeleda järgmiste kriminaalmenetluse jaoks oluliste õiguspoliitiliste ja -filosoofiliste küsimustega.

1.1. Mida tuleks Eestis kui õigusriigis ette võtta kriminaalmenetluses tehtud jõustunud kohtuotsuste sisulise vastuolu korral?

1.2. Kas sellised vastuolud on põhimõtteliselt õigusriiklikult absoluutselt talumatud ja kui jaa, siis milles seisneb põhiline erinevus tsiviil- ja halduskohtu menetlustega, kus kohtuotsuste vastuolus erilisi probleeme ei nähta?

1.3. Kui kriminaalmenetluses tehtud jõustunud kohtuotsuste sisuline vastuolu on meile absoluutselt talumatu, siis kas nende vältimiseks tuleks võtta ka õiguslikke, administratiivseid ja ehk teisigi meetmeid?

1.4. Kas tulevikus kriminaalmenetluses tehtavate kohtuotsuste vastuolude kaotamisele suunatud meetmed saaksid põhimõtteliselt olla ka sellised, mis säilitaksid hilisemat kohtuotsust tegeva kohtu sõltumatu õigusemõistmisel ja samas ka võimaluse hinnata tõendeid enda siseveendumuse kohaselt, nagu nõuab üks teine õigusriigis üldtunnustatud põhimõte? Kohtu sõltumatus ja tõendite vabast hindamisest ei saa väga tõsimeelselt juttu olla siis, kui kohtunik teab, et temapoolne õigeksmõistmine tingib automaatselt varemtehtud kohtuotsuse teistmisvõimaluse. Selle kohtuniku tööd saadab vältimatult manitsus. „Mõttele hoolega, sest õigeksmõistmisega ei lahenda sa mitte pelgalt ühte kohtuasja!“.

2. Peaks olema selge, et kohtute sõltumatu ja tõendite vaba hindamise ohvrikstoomist kohtuotsuste vastuoluvabaduse altarile ei saa nn terviklahendusena ilmselt tõsiselt võtta: ei ole võimalik keelata õigeksmõistva otsuse tegemist kohtul, kes lahendab kahest eraldatud kriminaalasjast hilisemat. Kui nii, siis näib õiguspoliitiliselt üle jäävat vaid üks puhas variant: aktsepteerida ka kriminaalmenetluses kohtuotsuste vastuolu kui õigusemõistmise olemusega vältimatult kaasaskäivat paratamatust. Ja seda eriti võistleva kohtumenetluse tingimustes, nagu on enda arvamus igati põhjendatult märkinud Riigiprokuratuur. Kui aga see puhas variant meid siiski ei rahuldada, siis tuleb püüelda „proportsionaalsuseühiskonnale“ tüüpiliste kombineeritud lahenduste suunas ja kaaluda, kas mingid senised menetluslikud positsioonid vajaksid seadusandlikku korrigeerimist või piisab ka kiiretest *ad hoc* lahendustest ilma (tulevikulistele) terviklahendustele mõtlemata.

3. Üks põhimõtteline muudatus, mida käesolevate ridade autori arvates võiks seniste arusaamiste asemel kaaluda, on seisukohavõtt, et juhul, mil kriminaalasjade eraldamisele puudub absoluutselt igasugune võimalus etteheiteid teha näiteks seetõttu, et kuritegude ühises toimepanemises süüdistatavast kolmest isikust kaks olid tagaotsitavad, siis peaks kriminaalasjade eraldamise järgselt ühe isiku süüditunnistamisel jõustunud kohtuotsusega tuvastatud kuriteosündmuse olemasolu olema siduv hiljem kahe ülejäänud süüdistatava suhtes kohtuotsust tegevale kohtule. Kuid samas mõistetavalt peaks kahe süüdistatava suhtes kohtuasja lahendamisel kohtul olema võimalik jõuda tõendite hindamise tulemina järeldusele, et need kaks süüdistatavat ei olnud selle eelnevalt tuvastatud kuriteosündmusega seotud.

II

4. Nagu eelnevalt p-s 1 mainitud, vaagis Riigikohtu üldkogu käesoleva kohtuasjaga sarnast problemaatikat ka 12 aastat tagasi kohtuasja lahendamisel, milles tehtud otsus kannab numbrit 3-1-2-1-00 (nn Mäeotsa otsus). Õieti tingiski kohtuasjade sarnasus ka käesoleva kohtuasja andmise lahendamiseks Riigikohtu

üldkogule. Veendumaks - kas 12 aastaga on õigusmaastikul aset leidnud muutusi. Riigikohtu üldkogu on Mäeotsa otsusega seonduvaid asjaolusid võrdlev-õiguslikult analüüsinud käesoleva kohtuotsuse p-des 41-44. Selle analüüsi tulemi võib mõneti ümber sõnastatult ja tõlgendatult kokku võtta järgmiselt:

4.1. Mäeotsa otsuse kohaselt ei olnud teistmise aluseks KrMS § 366 p 5 (tol ajal tegelikult AKKS § 77¹ lg 3 p 5) mõttes mitte kohtuotsuste vastuolu iseenesest ja eraldivõetult vaid „koostoimes“ (kui kasutada Riigikohtu mõisteaparaati) tollaegse erakordse võimalusega liita taas kokku kaks teineteisest eraldatud ja erineval ajal jõustunud kohtuotsusteni jõudnud kriminaalasja ning saata need tagasi maakohtule uueks ühiseks arutamiseks. Sellise erakorralise võimaluse tingis tol ajal kohtuvigade parandamise instituudi olemasolu meie kriminaalmenetluses, mis võimaldas Riigikohtul tühistada jõustunud (sealhulgas õigeksmõistvaid) kohtuotsuseid ka teistmisalustest sõltumatult. Paradoks oli aga selles, et pärast seda, kui Riigikohus oli kohtuvigade parandamise korras tühistanud hilisema (õigeksmõistva) kohtuotsuse, oli ju täiesti ilmselgelt lakanud olemast ka kohtuotsuste vastuolu. Kumatigi – nagu märgitud – on Riigikohtu toonases otsuses teistmise aluseks siiski nimetatud kohtuotsuste vastuolu koos eraldatud kriminaalasjade uue ühise arutamise võimalusega.

4.2. Riigikohus nendib üheselt, et kohtuotsuste vastuolu iseenesest ei ole käsitatav teistmisalusena KrMS § 366 p 5 mõttes. Ja kuidas saakski! Kõnealune teistmisalus peab ju silmas olukorda, et pärast kohtuotsuse jõustumist ilmneb mingi selline kriminaalasja lahendamiseks oluline asjaolu, mis ei olnud kõnealust kohtuotsust teinud kohtule teada. Kohtuotsuste vastuolu käsitamine teistmise alusena tähendaks siis umbes järgmise lause tõeseks tunnistamist: „Kuna esimese kohtuotsuse teinud kohtunik ei teadnud, et tegelikult kavatses teine kohtunik teha hoopis vastupidise sisuga otsuse, siis just sellise arusaamatu teadmatuse tõttu on õigeksmõistva kohtuotsuse jõustumine ka süüdimõistva kohtuotsuse teistmise aluseks.“ Sellise teistmisaluse aktsepteerimine oleks käsitatav tõsise paradoksina, et mitte öelda õigusemõistmise eituseks.

4.3. Vaid nõustuda saab üldkogu otsuse p-s 44 sisalduva ja otseselt seadusandjalt laenatud argumendiga: alates 1. septembrist 2011 kehtiva KrMS § 366 p 8 kohaselt võib nüüd esmakordselt meie kriminaalmenetlusõiguses tõepoolest olla teistmise aluseks ka kohtuotsuste vastuolu kui fenomen (ka ilma tagasisaatmise võimaluste või mistahes muude lisatingimusteta). Kuid seda üksnes, nii nagu seadusandja on soovinud, väga kindlapiirilistel tingimustel: süüdistatava õigeksmõistmise korral üldmenetluses, kui eelnevalt oli teistetavas kriminaalasjas kaastäideviija või osavõtja lihtmenetluses süüdi mõistetud. Oluline on silmas pidada, et kõnealune teistmisalus erineb sõnastuse poolest oluliselt § 366 p-s 5 sätestatud teistmisalusest: p-s 8 ei räägita enam “esimese kohtuotsuse teinud kohtuniku jaoks uuest asjaolust”. Nii nagu on kirjas ka käsitletavat seadusemuudatust juurutanud eelnõu 599 seletuskirjas, on siin tegemist selge õiguspoliitilise otsusega: vastukaaluga kriminaalasjade eraldamisvõimaluste avardamisele. Selline vastukaal peaks eelduste kohaselt täiendavalt garanteerima, et kriminaalmenetluses ei eraldataks mõnede süüdistatavate suhtes kriminaalasju eraldi väiksemate menetluslike garantiidega lihtmenetlustesse põhjendamatult.

4.4. Üldkogu resümeerib põhjendatult, et seadusandja ei ole soovinud teistmise alusena näha üldmenetlustes tehtud kohtuotsuste vastuolu. See omakorda tähendab, et seadusandja ei ole suutnud ka mitte Mäeotsa otsusest enda jaoks välja lugeda sõnumit, et kohtuotsuste vastuolus oleks *a priori* midagi põhiseadusevastast.

5. Püüdes ka tagantjärele hinnata seda, mis siis tegelikult toimus Riigikohtu üldkogu poolt 12 aastat tagasi kohtuotsuse 3-1-2-1-00 tegemisel, võib tõdeda, et formaalselt küll enda poolt lisatud tingimustel teistmisaluse olemasolust rääkides käivitas Riigikohus juba selle kohtuasja menetlemisel nn suure individuaalse konstitutsioonilise kaebe menetluse, oskamata või julgemata seda otseselt ja avalikult välja öelda. Olemuselt just konstitutsioonilise kaebe menetlusega on tegemist olukorras, mil viitega mingi põhiõiguse tagamise vajadusele menetletakse kriminaalasja ja tühistatakse seadusjõustunud kohtuotsus, kuigi seaduslik kohtukaebavõimalus puudub. Selleks nn materiaalseks põhiõiguseks, mille tagamiseks Riigikohus toona sisuliselt individuaalse konstitutsioonilise kaebe menetluse käivitas, oli vabadusõigus.

6. Tähelepanuväärne on see, et paar aastat hiljem Eesti põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse praktikas ühe legendaarseima – nn Brussilovi lahendi (3-1-3-10-02) tegemisel tõdeb üldkogu juba otsesõnu,

et antud juhul puuduvad seaduslikud teistmise alused ja ka mis tahes muud kohtukaebe võimalused. Kuid samas vajab taas vältimatut kaitset vabadusõigus. Sellises olukorras, leidis Riigikohtu üldkogu, pole muud võimalust, kui tugineda PS §-le 14 ja luuakse uus menetlus - konstitutsioonilise kaebe menetlus. Oluline on märgata, et selleks ajaks oli üldkogul erinevalt kohtuotsuses 3-1-2-1-00 kajastatud ideoloogiast kujunenud veendumus, et seaduses sisalduvaid seadusjõustunud kohtuotsuse vaidlustamisvõimalusi (ehk siis teistmisaluseid) ei ole õige hakata laiendama, edasi arendama jne.

III

7. Kohtuotsuse 3-1-2-2-11 tegemisel näib aga üldkogu olevat taas „unustanud“ enda poolt Brussilovi otsuses tõdetu (teistmisvõimaluse puudumisel tuleb põhiõiguste rikkumine kõrvaldada konstitutsioonilise kaebe menetluses!) ja on hakanud looma uusi teistmisaluseid. Üldkogu poolt käesoleva kriminaalasja tarbeks loodud teistmisalus kõlab järgmiselt: üldmenetluses tehtud kohtuotsuse jõustumine, millega tuvastatakse kuriteosündmuse puudumine, kui teistetavas kriminaalasjas on üldmenetluses tehtud kohtuotsusega mõistetud isikule selles kuriteosündmuses osalemise eest karistuseks vangistus. Selline teistmisalus tõstatab vähemalt järgmisi probleeme ja küsimusi:

7.1. Esiteks on Riigikohus avanud endale tee teistmisaluste põhimõtteliselt piiramatuks avardamiseks ka tulevikus. Kaebavõimaluste avardumist võiks ju põhiõiguste kaitse aspektist ka tervitada, kui tegemist ei oleks kohtuotsuse jõustumise järgse kaebeõiguse piiramatu avardamisega. Aga tegemist on just nimelt sellega. Ja siit näib lähtuvat vajadus ümber defineerida ka kohtuotsuse seadusjõu põhimõtte.

7.2. Aktsepteerides (pärast vahepealset eitust) teistmisalusena taas ka üldmenetlustes tehtud kohtuotsuste vastuolu, on sisuliselt tühiseks ja mittevajalikuks muudetud KrMS § 366 p 8 kui seadusandja tahte kohaselt erandjuhtum.

7.3. Üldkogu on tegelikult samastanud kuriteokoosseisu kuriteosündmusega ilma täpsustuseta, et selline võimalus võib olla aktsepteeritav vaid teatud erandjuhtumil. Samas ei selgita üldkogu, et kuidas on tegelikult võimalik ühe jõustunud kohtuotsusega „ära kaotada“ teise jõustunud kohtuotsusega tuvastatuks loetud kuriteosündmust.

7.4. Mitmeid küsimusi tekitab üldkogu poolt karistusliigi (vangistuse) paigutamine teistmisalusesse. Näiteks. Kas just nimelt esimeses asjas mõistetud vangistus on see juriidiline fakt, mis annab teises asjas tehtud kohtuotsusele „pädevuse“ tühistada esimese kohtuotsusega tuvastatud kuriteosündmus? Kas üldkogu sõnum on selline, et säilitamiseks õigusrahu ja vältimaks teistmist ei tuleks eraldatud asjade puhul mõista karistuseks mitte vangistust, vaid mingit muud karistusliiki?

IV

8. Milles on siis tegelikult selle kohtuasja põhiprobleem, mille lahendamisel pidas Riigikohtu üldkogu vajalikuks toimida aktivistlikult ja panna alus teistmisaluste uuele nimekirjale? Käesolevate ridade kirjutajale ei ole kahtlusi selles, et põhiprobleem ja antud konkreetsel juhul ka põhiseadusevastasus peitub kriminaalasjade eraldamises. Sellisele järeldusele on võimalik ilma erilise vaevata jõuda ka otsuse p-des 57-60 märgitud tähelepanelikumalt lugedes. Otsuse p-s 57 märgitakse õigesti, et kriminaalasjade eraldamise hetkel kehtinud KrMS § 216 lg 2 sätestas, et kriminaalasja võib eraldada uude toimikusse, kui see ei kahjusta kriminaalmenetluse igakülgsust, täielikkust ja objektiivsust. Sama paragrahvi neljas lõige sätestas, et kui alaealist kahtlustatakse või süüdistatakse kuriteo toimepanemises koos täisealisega, võib eraldada tema kriminaalasja eraldi kriminaalmenetluseks, kui see ei kahjusta kriminaalmenetluse igakülgsust, täielikkust ja objektiivsust ning kui seda nõuavad alaealise huvid. Eraldamise põhitingimus oli seega, et see ei tohtinud kahjustada kriminaalmenetluse igakülgsust, täielikkust ja objektiivsust. Riigikohtu üldkogu annab edasiselt küll mõista, et eraldamine ei pruukinud olla siin õige, kuid teeb seda punktis 60 kummalise kombel hoopis H. Antsovilt vabadusevõtmise õiguspärasust kahtluse alla seades. Tegelik ja aus hinnang oleks olnud selline: kui sisuliselt on tegemist kuriteo kahe kaastäideviijaga (ehk võime siin jätta korraks

kõrvale karistusõigusliku ekvilibristika, mille kohaselt ei olnud formaalselt tegemist kaastäideviijatega) ja puuduvad igasugused muud tõendid, siis, lähtudes ausa kohtumenetluse põhimõttest, ei saa olla aktsepteeritav nende sisuliselt kaastäideviijate kriminaalasjade eraldamine selleks, et luua endisele süüdistatavale võimalus anda tunnistajana ütlusi enda endise kaassüüdistatava vastu ja siis hiljem – enda kriminaalasjas enesesüüstamise privileegide tuginevalt – keelduda ütluste andmisest.

9. Miks seda eraldamist varasemates menetlustes ei tunnistatud ebaseaduslikuks, võiks kahtlemata olla omaette arutlusteemaks. Kuid see ei olnud meie kõnealuse põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse esemeks. Küll aga oleks põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse esemeks võinud olla eelnevalt käsitletud kriminaalasjade eraldamise põhiseaduse vastasus. Seda oleks saanud likvideerida individuaalse konstitutsioonilise kaebemenetluse raames H. Antsovit õigeks mõistes põhjusel, et kriminaalasja eraldamisega S. Raidma suhtes rikuti H. Antsovi kriminaalasja menetlemisel ausa kohtumenetluse põhimõtet.

10. Pean vajalikuks täiendavalt märkida ka järgmist. Vaatamata mitmesugustele eetilistele ja ka õiguspoliitilistele kahtlustele aktsepteeritakse paljude riikide kaasaegses kriminaalmenetluses nn kroontunnistaja instituuti – võimalust lõpetada kriminaalmenetlus kuriteoasjaolude selgitamisel olulist kaasabi osutanud kahtlustatava suhtes. Sellist võimalust tavatsetakse nimetada teatud spetsiifiliste – eriti organiseeritud kuritegevuse mõistega hõlmatavate kuritegude avastamise vältimatuks abinõuks. Meie kriminaalmenetluse õiguse kroontunnistaja instituut paikneb KrMS §-s 205, tema modifikatsioon – §-s 205¹. Meie kroontunnistaja instituudi eripäraks on prokuratuuri kaalutusruumi absoluutsus - igasuguste kuriteoliigist lähtuvate piirangute puudumine. Sellist absoluutset kaalutusruumi võib ju pidada küsitavaks. Kuid kroontunnistaja instituudi küsitavust, selle põhiseadusevastasuse küsimust ei ole seni keegi tõstatanud. Käsitletava üldkogu otsuse elementaarne tõlgendusloogika aga sunnib vältimatult küsima, et kas Riigikohtu üldkogu poolt loodud uus teistmisalus on kohaldatav ka juhtudel, mil ilmneb vastuolu süüdimõistva kohtuotsuse ja KrMS § 205 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise määruse vahel?

Eerik Kergandberg